

II. FEJEZET.

A szláv őslakosság kérdése és a magyar település kezdetei.

A Nagy Magyar Alföldet Erdélytől a három Körös mentén hatalmas hegyvonulat választja el. A hegyek lábánál elterülő dombos és sík vidéken a kőkortól kezdve minden időszakból megtalálhatjuk az emberi élet nyomait. A régészettudomány még nem végezte el a reávaró feladatokat és így rendszeres ásatásokból származó leletek szakszerű feldolgozása helyett csak a véletlenül felszínre került tárgyaknak jóakarató, de többnyire dilettáns ismertetésére kell építenünk.¹ Az őstörténeti idők embere különösen a Berettyó és a Körösök völgyén hagyta primitív kultúrájának sok jelét,² de nem voltak lakatlanok az Ér balpartján levő jó települési lehetőségeket nyújtó promontóriumok sem.³ A későbbi fejlődés megértéséhez nem felesleges annak a fontos kultúráközvetítő szerepnek az ismerete, melyet Bihar megye már a legrégebb időktől kezdve Magyarország és Erdély között játszott. Roska Márton tanulmányaiból ismerjük Erdély őskori kulturális és kereskedelmi útjait⁴ s most már tudjuk, hogy a Sebeskörös és a Berettyó völgye mennyire fontos közvetítőút volt, de e kutatások után is „a Sebeskörös mint fő kultúráközvetítő még sok meglepetést tartogat számunkra.”⁵ A Körösök és a Berettyó melletti területek tehát nem voltak elzárva Erdélytől, mint azt általában gondolták. A kapcsolatok a történelmi korban tovább mélyültek azáltal, hogy e területek osztoztak Erdély sorsában.

Az első nép, mely a későbbi megye területén maradandó

¹ Az egyedüli összefoglalás Cséplő P. kezdetleges feldolgozása a megye Borovszky-féle monográfiájában és az 1896—97.-i Évkönyv cikke.

² A leletek ismertetését l. Cséplő idézett cikkeiben.

³ Roska M.: A székelyhidi őskori aranylelet. Arch. Ért., 1929. 41. és k. 1. — Ugyanerről ugyanő Arch. Ért., 1931. 28. 1. — Roska M.: Ásatások az ottományi Várhegyen és Földvárban. (Dolgozatok, VI. 163. és k. 1.) Szeged, 1930.

⁴ Roska M.: Adatok Erdély őskori kereskedelmi, művelődési és népvándorlási útjaihoz. (Arch. Ért., 1934. 149 és k. 1. és 1936. 72. s k. 1.)

⁵ Roska id. cikke 81. l.

emléket hagyott maga után, a dák volt; a három ágra szakadó Körös neve tőle származik.⁶ A dákokat elpusztító rómaiak, majd a római uralmat elsöprő vándorló népek egymásra türemlő hullámai hosszabb-rövidebb időre mind hatalmukba kerítették ezt a vidéket is. Ennek ellenére az egykori gótok,⁷ gepidák, avarok emlékét alig néhány lelet őrizte meg.⁸ Az avarok bukása után, a IX. század elején, a hegyek lábánál fekvő területet Erdéllyel együtt a bolgár-törökök szerezték meg. A hunok, avarok, bolgár-törökök itt tartózkodása által a török nyelvi folytonosság a lakosság műveltségére erősen rányomta bélyegét.⁹ Ennek hangsúlyozása annál fontosabb, mert a mindenütt szláv őslakókat kimutatni igyekvő cseh történetírás egyik elméletében igen fontos szerep jutott a bihari részekben állítólag virágzó honfoglalás kori szláv uralomnak.¹⁰

Chaloupecky Vacláv elképzelése szerint a Tiszántúl a honfoglalók népes szláv fejedelemséget találtak, melynek szláv lakosai a magyar uralom első századaiban is megőrizték népi jellegüket. A terület régi önállóságára mutat, hogy a fiatal magyar királyság keretein belül, mint az ország keleti határainak védelmét ellátó „marchia Ruthenorum” kapott szerepet. Bihar, közelebről Várad lett volna a Tiszántúl élő szlávok központja.¹¹ Ennek igazolására felhívja Chaloupecky, hogy az egész Tiszántúl még a XIII. században is a Váradon tartott istenítéletekre járt ártatlanságát bizonyítani. Szerinte ugyanis a váradi tüzesvaspróbák eredete a magyar honfoglalást megelőző korba, az itt lakó szlávok keresztyénségre térése előtti időbe nyúlik vissza.¹² A régi szláv törvényhelynek a gyakorlata a magyar uralom alatt is tovább élt, mert meggyökeresedett szokásból az emberek oda mentek igazságért, ahova őseik. Bihar régi lakossága bolgár és orosz volt, ezért hívták „confinium Ruthenorum”-nak.¹³ Az egykori tiszántúli orosz törzsek vallási központja Várad, ahol még a XII. század végén is orosz püspökség állott.¹⁴

A vidékről megemlékező legrégebb elbeszélő kútfőnk,

⁶ Melich Honf. Mo. 60. és 61. l.

⁷ A IV. századi gót uralom nagyszerű emléke a herpályi paizsdudor. Ismertette S. Reinach. (Arch. Ért. 1894. 395. és k. l.)

⁸ Nép vándorlási kori leletek kerültek elő Tépén (Supka: A tépei nép vándorlási kori leletről. Arch. Ért. 1913. 395—408. és 470—471. l.), Csökmön (Arch. Ért. 1894. 284. l. és 1897. 437. l.), Ártádon (Arch. Ért. 1896. 412. l.).

⁹ Melich Honf. Mo. 63. l.

¹⁰ Chaloupecky, Vaclav: Staré Slovensko. Bratislava, 1923. Passim. V. ö. Brauner H.: Die Geschichte des Slowakentums als wissenschaftliches Problem und als politische Streitfrage. (Leipziger Vierteljahrschrift für Südosteuropa. III. (1939.) 259. l.)

¹¹ Chaloupecky 40—41. l.

¹² Chaloupecky 122. l.

¹³ Chaloupecky 303. l.

¹⁴ Chaloupecky 274. l.

Anonymus szerint, a Meszes-kapu elfoglalása után Árpádhoz igyekvő Tas és Szabolcs az Omsó-ér, Szerep-mocsár mellett elhaladva, Szeghalomnál át akartak kelni a Körösön, de a bihari várban székelő Mén-Marót kazár fejedelem katonái ezt megakadályozták.¹⁵ A kazárok ellen komoly támadást csak a honfoglalás befejezésekor indítottak Ösbő és Velek vezérlete alatt. A magyarokhoz csatlakozó székelyekkel együtt tizenhárom napon át ostromolták az erős bihari várat. Az ellenség ekkor kapitulált, az Igfon-erdejébe menekült Mén-Marót pedig leányát Árpád fiának, Zoltánnak adta feleségül és így a fejedelmi családdal rokonságba kerülve, visszakapta Bihar várát.¹⁶

Tisztán látszik ebből az elbeszélésből, hogy a Sebesköröstől északra elterülő vidéken a honfoglalók egy görög fennhatóság alatt álló¹⁷ fejedelemséget találtak, melynek központja Bihar volt. Csak Mén-Marót népe lehet a csehek által itt keresett orosszággal, szlávsággal azonos.¹⁸ Anonymus elbeszéléséből az is kitűnik, hogy bár a magyarok a vidéket karddal szereztek meg, Mén-Marót, hatalma megtörése után, mint Árpád alárendeltje visszakapta fejedelemségét. A harcokban tehát az itt élő szlávság nem pusztulhatott el és a békés együttélés következtében az általa lakott területen még a későbbi beolvadása esetén is átörökíthette volna a helyneveket az utóbb jött magyarságra. Ezzel szemben a honfoglaláskorinak tekinthető helynevek vizsgálata során Melich János a következő eredményekre jutott: 1. A dák eredetű Körös név csakis török közvetítéssel jöhetett át a magyarba.¹⁹ 2. A kisebb folyók között sincsen egyetlen szláv nevű sem.²⁰ 3. „Mén-Marót egykori területén lévő helynevek, amennyiben létezésük vagy keletkezésük a honfoglalás körüli időkre vagy legalább a X—XIII. századra megállapítható, úgyszólván kivétel nélkül vagy a török nyelvekből, vagy pedig a magyarból fejthetők meg.”²¹ 4. Két helynév van, melyek végelemzésben szlávok (Bihar, Szerep), de azokat, minthogy nyelvükben e szláv nevek, mint jövevények meglehettek, maguk a törökök, vagy akár a magyarok is adhatták. Bihar, Marót, Szerep ugyanis szláv eredetű, de a bolgár-törököknél és a magyaroknál is elterjedt személynév volt.

A vizsgálódások végeredménye tehát az, hogy a „Tiszántúl a honfoglalás idején, továbbá a X.—XIII. században szá-

¹⁵ Anonymus 28. fejezete. *Scriptores*, I. 70. l.

¹⁶ *Scriptores*, I. 101. és k. l.

¹⁷ Anonymus 20. fejezete. *Scriptores*, I. 60. l.

¹⁸ Tudtunkkal legújabbán N. Drăganu (*Româniile în veacurile IX—XIV. pe baza toponimiei și a onomasticeii*. București, 1933. 289. l.) tartja Mén-Marót népét romának.

¹⁹ Bizonyítását l. Melich *Honf. Mo.* 24., 25., 51., 54—58., 63. l.

²⁰ A Bisztra neve a honfoglalás után keletkezett, mert a magyar nevű Berettyóba ömlik. Melich *Honf. Mo.* 220. l.

²¹ Melich *Honf. Mo.* 221. l.

mottevő szlávtság, amely nyomot hagyott volna a terület toponymijában is, nem lakhatott”.²² A rendkívül gyér lakosság pedig részben bolgár-török volt.²³ Minden egyes települési vidéknél megemlítjük azokat a falvakat, melyek alapításánál az itt talált szláv töredékek közreműködése feltételezhető. Kétségtelen ugyanis, hogy a magyarok akadtak szláv lakosságra, de ez nem játszott a vidék kultúrárcának kialakításában jelentősebb szerepet. Nyomát sem találjuk annak a régi hagyományokon nyugvó, fejlett szláv államiségnek, amelyről Chaloupecky beszél. Nem állhat meg az az állítása sem, hogy a váradi tüzesvaspróbák nagy látogatottsága a régi központ beidegződésével magyarázható. Várad nem lehetett a tiszántúli szlávok vallási centruma, orosz püspöki székhely, mivel a honfoglalás után is még századokig Bihar volt a terület központja és Várad nem állhatott fenn a magyar királyság előtt, hiszen Szent László alapította. Az istenítéletek nagy népszerűsége is inkább a magyarság Szent-László-kultuszával magyarázható,²⁴ mint pogány szláv reminiscenciák feltételezésével. Az az adat pedig, amelyből Chaloupecky a váradi orosz püspökségre következtet, nem is vonatkoztatható másra, mint a bihari római katolikus püspökségre, minthogy annak volt későbbi székhelye (Várad-) Olaszi.²⁵

Az archeologia is ellene szól Chaloupecky tételének. Kétségtelen, hogy éppen a szláv sírokat nagyon nehéz az egyéb itt lakott népekétől megkülönböztetni, mivel kultúrájuk erősen kevert volt és így nincs olyan különös temetkezési szokásuk, mely a felismerést elősegítené.²⁶ Nem lehet azonban tisztán ezzel és az ásatások hiányával megmagyarázni, hogy a megye területéről csak két, legfeljebb három szláv leletet ismerünk.²⁷ Végül is, ha itt századokon át nagy tömegben éltek volna a szlávok, a régészeti anyagban több nyomuknak kellene lenni, mint ahogy a kevés ásatás ellenére több lelet bizonyítja a honfoglalók megtelepedését.

Amint láttuk, sem a régészet, sem a nyelvtudomány nem igazolja a bihari fejedelemség szláv voltát. Milyen népek éltek akkor Mén-Marót fennhatósága alatt? Anonymus kazároknak

²² Melich Honf. Mo. 221., 223—231. l.

²⁵ Mén-Marót „bolgár szívvel” üzen Árpádnak. (Scriptores, I. 104. l.)

²⁴ Bunyitay, I. 74. l.

²⁵ Az 1184-i követjelentés a magyar királyság jövedelméről. — Marczali H.: A magyar történet kútfőinek kézikönyve. (Enchiridion.), Bpest, 1902. 129. l. — „Episcopus Biarch, cuius sedis dicitur Orosiensis”.

²⁶ Richthofen B. br.: A szláv kérdés Magyarország régibb középkori archeológiájában. (Arch. Ért. 1923—26. 138. és k. l.)

²⁷ Richthofen (id. cikke 146. l.) a Berettyóújfaluban és Nagyváradon előkerült leletet tartja szlávnek. Cséplő-Közepes: A külső Pusztá-Kovácsi leletekről (Arch. Ért. 1899. 360. és k. l.) írt cikkükben a sírokat szlávnek mondják. Cséplő nem indokolja meg állítását, Közepes pedig „az arcok szélességéből” következtet.

nevezi őket s közelükben székelyeket is említ.²⁸ Ha elfogadjuk a kazár (= kabar) — székely azonosságot, akkor a török népek szokása szerint legyőzetésük után a magyarokhoz csatlakozó lakosságot a székelyek egyik alkotóelemének tarthatjuk.²⁹ Mivel a székely név jelentése: a herceg törzse,³⁰ Anonymus elbeszélése alapján gondolni lehet arra, hogy a fejedelem által ide-rendelt nemzetségekkel kiegészítve Mén-Marót népét a bihari fejedelem leányát elvevő Zoltán herceg kapta meg.³¹ Mindezek feltételezésével érthető a szláv helynevek és régészeti leletek csekély száma és más megvilágításba kerül a bihari székelység kérdése is. A cseh állásponttal szemben hangsúlyozzuk az itt talált állami szervezet és népesség török jellegét és azt a tényt, hogy a lakosságban csak egészen kis szláv szórványok mutathatók ki.

A honfoglaláskori szlávok elhelyezkedését a legújabb kutatások által megismert XI. századi állapotból rekonstruálhatjuk.³² Akkor a szláv falvak a síkság és a hegyek érintkezésénél a folyók közelében állottak. Ilyen szórványok a Berettyó mellett, Debrecen és Szoboszló környékén, Báród körül és Várad alatt voltak.³³ (Birtiny, Pankota, Peszere.) A Feketekörös mentén csak a hegyek vonaláig találjuk némi nyomukat. (Olcsa.) Ha a felsorolt területeket a megye egészével, a szláv neveket pedig a magyar helynevekkel hasonlítjuk össze, még kétségtelenebb, hogy a szlávok a megye lakosságának csak kis töredékét jelentette még a XI. században is, bár akkor már újabb hozzátelepítésekkel erősödött. Ilyen későbbi telepítésből származnak a megye területén lévő Tóti, Oroszi, Csehi stb. nevű falvak, az ő nevük azonban újabb bizonyíték a szlávok csekély száma mellett. Ismerjük ugyanis első királyaink nemzetiségi politikájának azt a vonását, hogy a fogásba esett, vagy bevándorolt idegeneket nem egy tömegben telepítették le, hanem kis csoportokra osztva szétszórták a magyarság között, hogy ezáltal beolvadásukat elősegítsék.³⁴ XI—XII. századi uralkodóink bizonyára nem telepítették volna a fentemlített községeket a megye területére, ha akkor élt volna itt jelentékeny szláv lakosság, mely az idegenek beolvadását megnehezítette volna. Chaloupecky szláv államának il-

²⁸ Scriptores, I. 49., 101—103. l.

²⁹ Németh Gyula: A székelyek eredetének kérdése. (Századok, 1935. 129. és k. l. — Németh: A honfoglaló magyarság kialakulása. Budapest, 1930. 25. l.

³⁰ Németh Gy. id. c. Századok 1935.

³¹ Mályusz Elemér: A középkori magyar nemzetiségi politika. Századok, 1939. 291. l. jegyzetben.

³² Kniezsa István: Magyarország népei a XI. században. (Szent István Emlékkönyv, II. 367. és köv. l.) Bpest, 1938.

³³ Kniezsa bizonyítékai a következő helységnevek: Derna, Szalacs, Tóti, Maróc, Csatár, Szeben, Esztár. Id. m. 414. l.

³⁴ Mályusz. E. id. m. Századok, 1939. 267. és köv. l.

lúziójával szemben a történeti valóság az, hogy a honfoglalók által itt talált gyér lakosságban oly kevés szláv volt, hogy azok, bár később is szaporodtak néhány falu népével, igen korán teljesen felszívódtak a magyarságba. A helynévanyagban és a XV. századtól ismert személynevekben már alig látszik valami nyomuk.

A magyarság a Kárpátok medencéjébe jutva, mivel a besenyőktől, akik etelközi hazájukból menekülésre kényszerítettek, az új otthonában sem volt biztonságban, kelet felé védelemre rendezkedett be.³⁵ Ehhez szüksége volt az Erdély felé vezető folyóvölgyekre. Csongrád, Békés, Bihar vármegyék területét az Ond törzs szállotta meg.³⁶ Ennek népei vették birtokukba a megye déli részét, elsősorban a Feketekörös mentét és a Sebeskörös melletti, menedéket nyújtó mocsarakat. A Berettyó, Ér és Kraszna völgyének védelmét a X. században a fejedelmi törzs Pest megyéből áttelepített két nemzetsége, az Ákos és Káta-nem látta el.³⁷ Az előkerült régészeti leletek megmutatják, hogy hol szállottak meg a honfoglaláskor a magyarok. Legsűrűbben lakott a Berettyó és a Sebeskörös közti vidék volt. A két folyó köze, melynek egyik végén a Sárret, másikon pedig a bihari földvár és a hegyekből a síkra kifutó Sebeskörös van, mocsarakkal, erekkel, szigetekkel volt tele és így kiválóan alkalmas lehetett a magyarság megtelepedésére. Ha találtak is itt elszórtan élő szláv néptöredékeket, rájuk telepedve, maradéktalanul felszívták azokat. Erről a területről nagy tömegben kerültek elő honfoglaláskori leletek, melyek közül legjelentősebbek a bihari Somlyó-hegyen talált lovas sírok³⁸ és a legújabbban Hencidán feltárt hatalmas sírmező.³⁹ A Sebes- és Feketekörös közti vidéken a honfoglalók nem hatoltak a hegyek lábáig. Azt a negativumot, hogy itt csak Sarkadról került elő honfoglaláskori lelet,⁴⁰ még megmagyarázhatnók az ásatások teljes hiányával, de az a nagy különbség, mely a hegyek lábánál elterülő dombvidék és az előtte fekvő síkság falvai között később mutatkozik, arra figyelmeztet, hogy az eltérés gyökerét az első megszállás idejében keressük. Várad—Les—Árpád vonala lehetett a honfoglalás utáni időkben a magyar települések legkeletibb határa,⁴¹ de a mögötte lévő

³⁵ A honfoglalás menetére l. Hóman: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. (A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve, I. 7.) Bpest, 1923.

³⁶ Hóman—Szekfű: I. 123. l.

³⁷ Hóman—Szekfű, I. 127. l. — Karácsonyi Nemz., I. 109. l. a királyság kezdetére teszi az áttelepítést.

³⁸ Karácsonyi J. beszámolója az ásatásokról az 1903—09.-i Évkönyvben.

³⁹ Fettich N.: A honfoglaló magyarság fémművessége. (Archeologia Hungarica, XXI. 95. és k. l.) Bpest, 1937.

⁴⁰ Fettich N.: Adatok a honfoglaláskor archeológiájához. (Arch. Ert. 1937. 72. és k. l.)

⁴¹ Még a XVIII. század végéről való térképek is jól mutatják, hogy a Feketekörös melletti és az említett vonalon túl lévő telepek irtásfalvak voltak.

ritkán lakott terület benépesítése is nagyobbbrészt későbbi századok munkája. A Berettyótól északra eső területen az Ér mocsarainál és a balparton lévő erdős dombsornál állapotok meg a honfoglalók.⁴² Csak így kaphattak a X. században az Ákos és Káta nemzetségek itt földet és lett a régi gyepüvonal melléke később királyi, majd adomány folytán két idegen nemzetiség, a Gutkeled és Hontpázmány nem birtoka.

A birtokbavétel után indult meg a szerzett területek benépesítése. A félig nomádpásztor, félig földművelő életmódnak⁴³ megfelelően a honfoglaláskor hatalmas területek kerültek egy-egy törzs, vagy nemzetség birtokába, de a keretek kitöltését csak a végleges letelepedés hozta meg. Ez a folyamat itt már a honfoglalást követő időben megindult, mert a keleti részek magyarsága nyugodtan szaporodhatott és terjeszkedhetett, hiszen nem volt meg a lehetősége a nomád életmódot megnyújtó, súlyos véráldozatokkal járó kalandozásokra.⁴⁴ A népesség szaporodásával először a szállásbirtokokat elválasztó, lakatlanul hagyott közre lett szükség, majd a X. században megkezdődött a kelet felé megszállatlanul hagyott területek birtokbavétele. Ekkor tolódott ki a határ az Ér mellől a mai Szilágy megye területére. A X—XI. század fordulóján vette birtokba a magyarság a Sebeskörös völgyét, miután a védelmi vonalat a Királyhágón túlra helyezte át.⁴⁵ Egyesek nyájaikkal bizonyára korábban is kalandoztak már itten. Általában a folyóvölgyek benépesedését úgy képzeljük el, hogy a völgy szájánál lakók egy darabig csak legeltetésre használják a lakatlan vidéket, ősszel visszatérnek téliszállásukra, később azután végleg ott telepednek le, birtokukba véve a gazdátlan legelőket. Így használhatták a Körös völgyét korábban is, de állandó telepek csak a X—XI. század fordulója körül keletkeztek. Ez a települési hullám hozta létre Várad mellett a Körös balpartján Kért és a jobbparton levő Jenőt.

A nomadizálás megszűntével a déli részeken is megkezdődött a belső terjeszkedés. A törzsszervezet bukása után szétszóródó törzstörödékek kerültek a még néptelen vagy gyéren lakott részekre. Ekkor keletkeztek a Sebeskörös mellett Megyer,

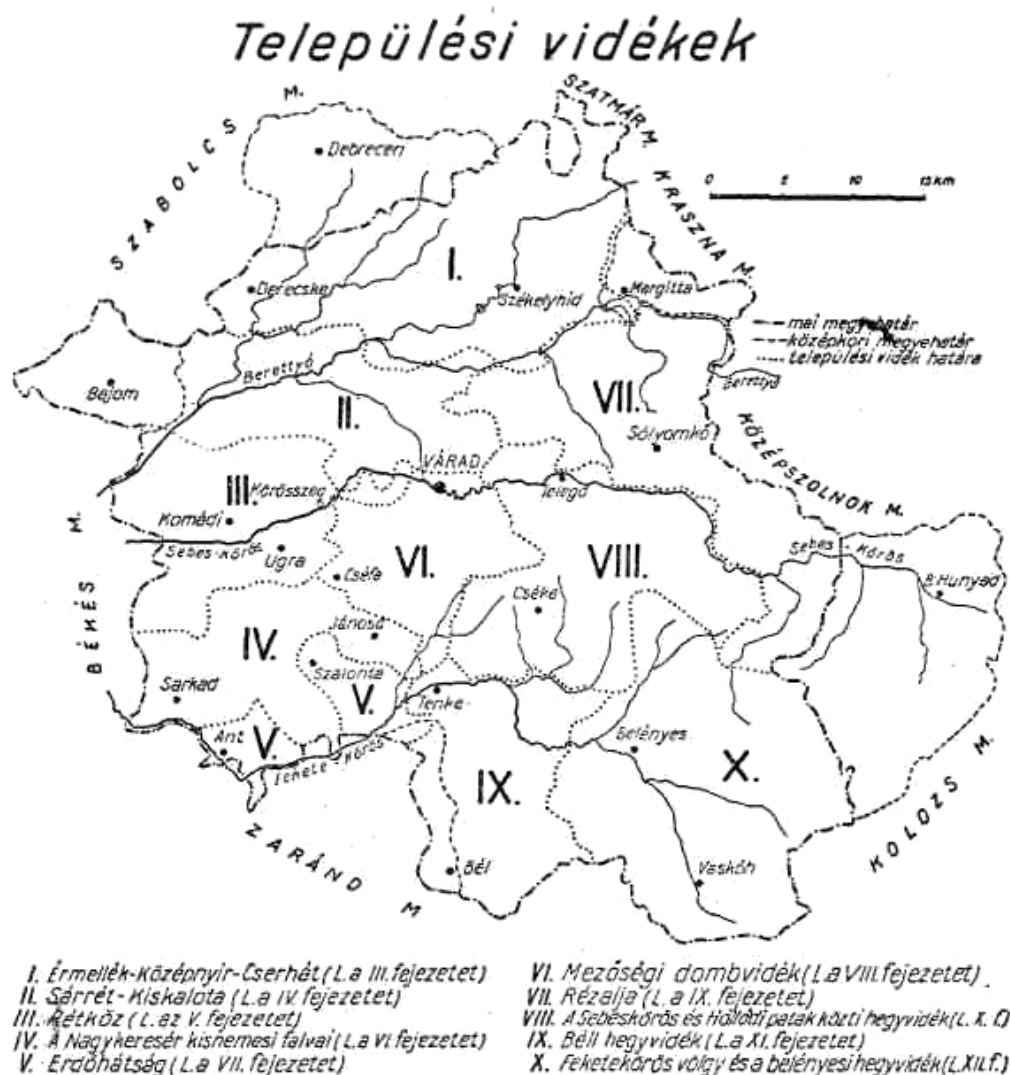
⁴² Az ország határának kialakulására l. Karácsonyi J.: Halavány vonások hazánk Szent István korabeli határaitól. (Századok, 1901., 1041. és k. l.) — Kring M.: A magyar államhatár kialakulásáról. (A bécsi Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet IV. (1934.) Évkönyve, 3. és k. l.) és Magyarország határai Szent István korában. (Szent István Emlékkönyv, II. 475. és k. l.) — A gyepükre Fodor F.: Adatok a magyar gyepük földrajzához. (Had-történelmi Közlemények XXXVII. (1936.) 113. és k. l.)

⁴³ A magyar mezőgazdaság kezdeteire l. Domanovszky S.: A magyar mezőgazdaság Szent István korában. (Szent István Emlékkönyv, II. 311. és k. l.)

⁴⁴ Fekete Nagy A.: A Szepesség területi és társadalmi kialakulása. Bpest, 1934. 9. l.

⁴⁵ Kniezsa Báródot veszi a magyarság X. századi keleti határának. Id. m. 386. l.

Tarján, Harsány,⁴⁶ Sarkadkeresztur mellett Nyék, Szalonta környékén Keszi. A keretek kitöltése mellett itt is megindultak kelet felé. Nyájaikkal behatoltak az erdőkkel szegélyezett nagyobb patak völgyekbe és az így szerepét vesztett gyeplíniat,

2. sz. vázlat.

messze a lakott területek elé, a Feketekörös felsővölgyébe tolták ki.⁴⁷

A végleges letelepedéssel meginduló nagy belső átalakulás Géza, de méginkább Szent István uralma alatt hozta meg az új elrendeződést. A Karoling-kori nyugati jogfelfogás alap-

⁴⁶ Kniezsa a Varsány nevet a törzsnevekkel azonosnak veszi. Id. m. 371. 1. Harsány korábban Varsány formában is szerepelt.

⁴⁷ Kniezsa Tarkányi a törzsnevekkel egytermészetűnek tartja. Id. m. 371. 1.

ján, mely szerint minden gazdátlan terület a királyt illeti meg, Szent István óriási területekkel gyarapította családi vagyonát.⁴⁸ Ekkor lett királyi birtokká a vármegye nagyobbik felét elfoglaló még lakatlan-hegyvidék is. Itteni birtokai igazgatására szervezte meg Szent István a régi földvéra miatt fontos Bihar központtal a bihari várispánságot.⁴⁹ Úgy látszik azonban, hogy a hatalmas területnek nem csak egy gazdasági központja volt.

A Sebes- és Feketekörös közét ugyanis forrásaink többször emlegetik „Keresköz, Keresközi” ispánság néven.

1285. (DL 322; Wenzel, IX. 419. 1.) A Csanád nemzetség anyai ágon birtokot szerzett „in Kereskwz”. Ez az egy adat a Sebeskörös völgyére vonatkozik.

1319. (Dl. 29112.) „... Uzfolua ... in Comitatu Byhoriensi in Kyruskuz”.

1349(Dl. 1148.) Zeph birtok „in Kereskuz”.

1350(Anjou, V. 366. 1.) „Zerep .. in Kereskus” ...

1389. (Dl. 8301.) Csökmő, Bökény, Iráz „in Comitatu de Keroskuz”.

1403. (Bunyitay, I. 221. 1.) A Zsigmond király ellen fellázadt urak felszólítják híveiket, hogy hadaikkal „in Kereskez” gyűljenek össze.

1508. (Bunyitay, II. 211. 1.) Szent László király sírjának és Szent István első vértanú egyházának társaskáptalana kapja „... quartam frugum de Comitatus Bekess et Kyskereskeöz provenire debentium” ..

Mikor az oklevelek erről az ispánságról szólnak, akkor az már régen megszűnt s már csak a megye egyik vidékének a neve. Lehet azonban, hogy eredetileg a bihari mellett még volt egy várispánsági de korán, a XIII. század előtt, elsorvadt. A kérdés csak újabb adatok felmerülése esetén dönthető el.

A királyi ispánság hatalmas testéből igen korán tekintélyes uradalmak szakadtak le. Mindjárt a királyság első évtizedeiben a bihari püspökség megkapta a Feketekörösig nyúló hegyek lábánál elterülő erdős és még akkor gyéren lakott vidéket. A Berettyó és Sebeskörös mentén a Hontpázmány nemzetség nyert adományt, az Érmelléken pedig a Gutkeled nem jutott hatalmas területhez. Korai adatok hiányában⁵⁰ nincs módunkban pontosan figyelemmel kísérni a királyi ispánság szerepét az igazgatása alatt álló területek benépesítésében. Közvetett úton azonban számtalan esetben sikerül kimutatni, hogy egy-egy falu korábban a királyi uradalom része volt és ott is alakult ki. Az itteni összes településeknek több, mint felét tekinthetjük királyi alapításúnak. A Váradai Begesztrum⁵¹ adataiból világos képet alkothatunk magunknak a benépesedés

⁴⁸ Holub X: A királyi vármegyék eredete. (Szent István Emlékkönyv, II. 73. és k. l., különösen 75. l.)

⁴⁹ Hóman—Szekfü, I. 212. l. és Holub id. m. 101. l.

⁵⁰ A XIII. század előtti időből egyetlen értékesíthető oklevelünk a garamszentbenedeki kolostor alapítólevele. Knauz N.: Monumenta Ecclesiae Strigonien-sis, I. 55. l.

⁵¹ Karácsonyi J.—Borovszky S.: Regestrum Varadiense. Az időrendbe szedett váradai tüzesvaspróba-lajstrom. Bpest, 1903.

XIII. századeleji állásáról. Lapjain megtaláljuk a síkföldi községek nagy részének a nevét s ha ezeket térképre vetjük, elhelyezkedésükből kiderül, hogy a közbeeső területek sem lehetnek teljesen lakatlanok és hogy még sokkal több falut ismerünk, ha a Regesztrum teljesebb állapotban érte volna meg kinyomtatását. A lajstrom sajtósági adataiból azonban sajnos, legtöbb esetben csupán azt tudjuk meg, hogy egy falu már él, de többet nem. A feljegyzések és a XIII. század végétől meginduló okleveles anyag között csak ritkán állapítható meg összefüggés. Éppen ezért nem tudjuk a település menetének ismertetésénél az irányító tényezőket (pl. a királyi várispánság, egy-egy nemzetség, az egyház) venni a tárgyalás alapjául, hanem földrajzi egységenként s azokon belül — ha mód van rá —, történetileg kialakult birtokok szerint kell haladnunk. Eljárásunkat az áttekinthetőség szempontja igazolja, bár érezzük, hogy a kisebb egységekre való tagolással a királyi ispánság munkájának óriási arányai elmosódnak az olvasó előtt. Azt hisszük azonban, hogy a részletekből is világos lesz az, hogy a megye legfontosabb telepítési tényezője a királyi gazdasági szervezet volt.⁵²

⁵² A királyi megyére és népeire, valamint az egész középkori (nemesi) megye szervezetére, életére l. Holub J.: Zala megye története a középkorban. I. (A megyei és egyházi közigazgatás története.) 1929.